
P. Schafer, Judeophobia: Attitudes toward the Jews in the Ancient World

Review by: מרן ר' נידהוף

Zion / ציון, Vol. ח (תשנ"ח), חוברת ד (סג), pp. 461-464

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034906>

Accessed: 01/12/2011 14:26

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ספרים ודברי ביקורת

סקירות

Peter Schäfer, *Judeophobia: Attitudes toward the Jews in the Ancient World*, Harvard University Press, Cambridge MA–London 1997, 306 p.

הספר שלפנינו מוקדש לבדיקת אופיה והתפתחותה של שנאת היהודים בעת העתיקה. המחבר, פטר שפר, בודק מחדש את דברי המתחברים היוונים והרומים על היהודים והיהדות ומציע גישה חדשה לאותם המקורות שכבר נחקרו בעבר מזוויות שונות. בניגוד למנחם שטרן, ג'ון ג'יגר, לואיס פלדמן ואחרים,¹ הוא בא לידי מסקנה, ששנאת היהודים רווחה בעת העתיקה ועיצבה במידה רבה את התגובות השונות אל היהודים והיהדות. המחבר בוחן את הנושא מתוך מודעות רבה לרגישותו ולהשלכותיו המודרניות, ודומה שעלה בידו לעשות את מלאכתו באופן מוצלח ביותר.

בספרו של שפר בולטת במיוחד המתודולוגיה. הוא מבהיר היטב את נקודת המוצא של עבודתו ומסביר מדוע בחר לבסס את חיבורו על שתי גישות שונות במחקר לנושא האנטישמיות בעת העתיקה: הגישה המהותית והגישה הפונקציונלית.

לפי הגישה המהותית, שנציגיה הידועים ביותר הם תיאודור מומזן, מרסל סימון ואביגדור צ'ריקובר,² האנטישמיות היא תגובה של הסביבה שבה חיו היהודים לתכונות המיוחדות שלהם ולהתנהגותם. לפי גישה זו, היהודים בעצמם הם הגורם המעורר שנאה בכל מקום ומקום. שפר בוחן גישה זו ומצביע בצדק על חולשותיה, והאיל והיא מאשימה את הקרבן ביחס השלילי אליו ואף מניחה שהיהדות והאנטישמיות כאחד לא השתנו לאורך זמן.

לעומת זאת לפי הגישה הפונקציונלית, המיוצגת למשל בידי יצחק היינמן,³ אין האנטישמיות נובעת מגורמים פנימיים 'הכרחיים', אלא ממאבקים פוליטיים שונים, שאינם קשורים דווקא לאופיה של היהדות או להתנהגותם של היהודים. ההבטים האידיאולוגיים והדתיים של האנטישמיות משמשים

- 1 ראה במיוחד: M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, I–III, Jerusalem 1974–1984; J.G. Gager, *The Origins of Anti-Semitism*, New-York–Oxford 1985; L.H. Feldman, *Jew and Gentile in the Ancient World. Attitudes and Interactions from Alexander to Justinian*, Princeton 1993; idem, 'Pro-Jewish Intimations in Tacitus' Account of Jewish Origins', *Revue des études juives*, CL (1991), pp. 331–360
- 2 M. Simon, *Verus Israel*, Oxford 1986²; V. Tscherikover, *Hellenistic Civilization and the Jews*, Philadelphia 1959, esp. p. 358
- 3 I. Heinemann, 'Ursprung und Wesen des Anti-Semitismum im Altertum', *Festgabe zum zehnjährigen Bestehen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums, 1919–1929*, Berlin 1929, pp. 76–91

אפוא רק כתירוצים להשגת מטרות ארציות. שפר מותח ביקורת גם על גישה זו, מכיוון שהיא מפוררת את תופעת האנטישמיות לסוגיות פוליטיות נפרדות. לפיכך בעלי הגישה הפונקציונלית מתמקדים בניתוח הדינמיקה החברתית והפוליטית השוררת בין קבוצות שונות באירועים היסטוריים שונים, אבל אינם מתייחסים לאנטישמיות כתופעה מתמשכת בתולדות האנושות.

שפר אינו נוקט כאמור באחת מן הגישות החד-צדדיות הללו, אלא משלב בתפיסתו יסודות נבחרים משתיהן. הוא בודק את האנטישמיות בעת העתיקה כתופעה דתית אינהרנטית, המגיעה לביטויים אלימים בנסיבות היסטוריות מסוימות. לדידו, האנטישמיות נובעת משילוב של כמה גורמים: אופיה המיוחד של היהדות, פרשנותם המעוותת של האנטישמים, ונטייתם לתרגם את תפיסותיהם למעשים כאשר הנסיבות הפוליטיות מאפשרות זאת. גישה זו של שפר מאוזנת מאוד ומתחשבת במגוון רחב של גורמים, ולכן הוא מגיע בעזרתה למסקנות חשובות לגבי אופיה והתפתחותה של האנטישמיות בעת העתיקה.

על פי גישתו האמורה קבע שפר את מבנה הספר: הפרק הראשון דן בתכונות היהדות והיהודים בעיני העולם העתיק; הפרק השני מתמקד באירועים היסטוריים הקשורים להתפרצויות של האנטישמיות; והפרק האחרון בודק את אופיים ומשקלם היחסי של מוקדי האנטישמיות: מצרים, סוריה־ארץ ישראל ורומא.

הפרק הראשון עוסק בשישה נושאים: גירוש היהודים ממצרים, אלוהי ישראל, הינזרות מבשר חזיר, השבת, ברית המילה והגיוור. תחילה מוסר שפר פרטים על כל אחד ואחד מן המחברים הנדונים ומצטט בהרחבה מדבריהם, כדי לאפשר לקורא להתרשם בעצמו מן הסגנונות השונים וממגוון התכנים. לאחר מכן הוא מציג את ההתייחסויות לכל נושא ונושא במקורות עצמם לפי סדר כרונולוגי, ובוחר בזהירות רבה את אופיין ואת חשיבותן ההיסטורית. בניתוח המקורות מגלה שפר פנים חדשות במקורות שכבר נחקרו בעבר פעמים רבות. על ידי קריאה דקדקנית של הטקסטים הוא מצליח לגלות הבטים שאינם נראים לעין במבט ראשון, במיוחד בכל הנוגע ליחסם האמביוולנטי של המחברים היוונים והרומים אל היהודים והיהדות. הוא מפנה את תשומת הלב אל אותם ביטויים הנראים תמימים במבט ראשון, אבל מתגלים בבדיקה מעמיקה יותר כרמזים לתחושות שליליות.

דוגמאות מובהקות לכך הוא מוצא בדברי הקטאיוס וסטראבון, הנחשבים לאוהדי ישראל מובהקים.⁴ שפר בודק מחדש את דבריהם ומוצא אף אצלם יחס דו־ערכי. אמנם, הקטאיוס משבח את דמותו של משה ואת אופי המדינה שהקים בירושלים, אבל הוא מדבר על גירוש היהודים ממצרים בלשון שאינה מחמיאה כלל. היהודים מוצגים בדבריו כנחותים מן היוונים, שגורשו אף הם ממצרים: היוונים מתוארים כ'בולטים ביותר ופעילים', ואילו על היהודים נאמר אך ורק שמספרם היה גדול (עמ' 41–61). זאת ועוד, שפר מבלית את המשמעות השלילית של דברי הקטאיוס על 'μισόξενος βίος' של היהודים. בניגוד לתוקרים אחרים, אין שפר מקבל את ההסבר של הקטאיוס, ששנאת הזרים נובעת אצל היהודים מכך שגורשו ממצרים.⁵ לדעתו אין להבין הסבר זה כניסיון להציע פירוש אמפתי למסורת שלילית

4 לגבי הקטאיוס ראה במיוחד: ג'ג'ר (לעיל, הערה 1), עמ' 73; לגבי סטראבון ראה במיוחד: שטרן (לעיל, הערה 1), דברי סטראבון על היהודים; ג'ג'ר, שם, עמ' 75–79.

5 בהקשר אחר שפר מזכיר את ההסבר של הקטאיוס עצמו, ומדגיש כי עמדתו חיובית בהשוואה לפיתוח המוטיב אצל אפיון ומנתו (ראה במיוחד עמ' 175).

שכבר היתה בידי הקטאיוס, אלא כביטוי לרעיונותיו הוא. שפר משוכנע ביחסו האמביוולנטי של הקטאיוס אל היהודים, כי הוא מדבר על שנאת הזרים של היהודים בזיקה למנותיאיזם שלהם. בשילוב הזה הוא מוצא רמז לקשר שיצר הקטאיוס בין השניים: המנותיאיזם הוא זה שגרם לשנאת הזרים. כלומר, היחס השלילי של הקטאיוס ליהודים מעוגן בתפיסות תיאולוגיות עמוקות, ואין לראות בהן פרי של מחשבה בת־חלוף. מסקנה זו חדשנית מאוד ואף מנוגדת להסברו של מ' שטרן, שראה בהקטאיוס אהדו ישראלי. שטרן התרשם במיוחד מגישתו החיובית של הקטאיוס אל המסורת היהודית, שכן הערכתו הרבה גרמה לו צער על שמסורת זו השתבשה כתוצאה מכיבוש זר.

אף סטראבון, הנחשב למייצג המובהק של ה'idealizing ethnography', מתגלה כמי שמשמש ב'קלישאות אנטי־יהודיות די מקובלות' (עמ' 25). שפר מתכוון לטענתו של סטראבון, שהיהדות הידרדרה הידרדרות פנימית בגלל אמונותיה הטפלות (כגון הינזרות מבשר חזיר). שפר משווה פירוש זה להקטאיוס, שהאמין כי ההשפעות הזרות הן שגרמו ליהדות לרדת מתפארת עברה. דברי סטראבון רומזים אפוא לגישה דו־ערכית בולטת, כי הוא מבחין בין מקורותיה הנעלים של היהדות בעבר לבין צורתה הנחותה בזמנו. שפר מדגיש, שסטראבון הוא הראשון שעמד על הבחנה זו ובכך קבע את מקומו בתולדות האנטישמיות. מעניין לעמוד על דפוס החשיבה הזה, מכיוון שהוא דומה להפליא לזה של הנוצרים הקדומים והמודרניים, הטוענים שהם יורשי היהדות המקראית, אבל בה בעת שוללים את החיים היהודיים בזמנם.

שתי מסקנות חשובות עולות מן הפרק הראשון. האחת, שהאנטישמיות היא תופעה קדומה מאוד ולא נולדה בשלהי התקופה ההלניסטית, כפי שסברו חוקרים רבים. האחרת, שהאנטישמיות נזונה בעיקר ממוטיבים מצריים, כגון גירוש היהודים, ואף התפתחה בסביבה מצרית. לא זו בלבד ששפר מגדיר מחברים כגון הקטאיוס כבעלי יחס אמביוולנטי ליהודים, אלא שהוא אף אינו רואה אפשרות לקבל את התיאוריה הספקולטיבית, שדברי סטראבון נשענים על גישה חיובית מצדו אל היהודים.

הפרק השני של הספר דן כאמור באירועים היסטוריים הקשורים להתפרצויות אנטישמיות: המהומות בִּיב ובאלכסנדריה (עמ' 121–160). בשני אירועים אלה מצליח שפר להוכיח בצורה משכנעת כיצד נטייה אנטישמית קדומה, שניזונה ממניעים דתיים ומנסיבות פוליטיות מיוחדות, הביאה להתפרצות גלויה של אלימות נגד היהודים. הניתוח הפרטני של שני האירועים מעלה קווים דומים להפליא בין שניהם: בתחילה קיים עימות דתי, כלומר מתחים הנובעים מהניגוד בין פולחן בעלי החיים במצרים לבין המנותיאיזם היהודי. מתחים אלה מגיעים לידי פיצוץ במצבים פוליטיים עדינים, כאשר היהודים תומכים בשלטון הזר החדש ואילו המקומיים נשארים מרוחקים ממוקדי הכוח ורואים ביהודים ידידים מועדפים של השלטון השנוא. בסופו של התהליך איוון הכוחות מופר והיהודים הופכים שער לעזאזל וסופגים את כל הרגשות השליליים, שהצטברו למן תחילתו של התהליך.

בפרק השלישי (עמ' 163–195) שפר מציג סינתזה רחבה ובעלת חשיבות רבה של המסקנות הפרטניות שהעלה בשני הפרקים הקודמים. הוא עומד על אופיים וחשיבותם של מוקדי האנטישמיות בעת העתיקה, ומסיק שמצרים היא המקור הראשון שממנו נפוצה האנטישמיות. השפעתה של האנטישמיות הלכה וגברה בתקופה ההלניסטית, כתוצאה מביסוס הכוח הפוליטי המצרי. השנאה המצרית נובעת מרגשות דתיים עמוקים שאינם ניתנים לשינוי בקלות. לגבי האנטישמיות בארץ ישראל, חידושו העיקרי של שפר הוא במסקנתו, שבעבר ייחסו החוקרים לעימות בין היהודים לשלטון בית סלווקוס חשיבות רבה מדי (עמ' 170–179). האירועים באיזור זה לא 'תרמו' ליצירתן של תפיסות אנטישמיות

חדשות ולא סימנו שום נקודת מפנה של ממש. רומא, לעומת זאת, חשובה יותר ממה שסברו עד כה, כי היא הוסיפה לאנטישמיות העתיקה רבדים שהיו להם השלכות מעשיות, כגון הביקורת על מנוחת השבת כביטוי לעצלות יהודית. מסקנות אלה חשובות ביותר וסוללות דרך חדשה לבחון את האנטישמיות בעת העתיקה, דרך שאינה מושפעת משיקולים תיאולוגיים, המובילים את החוקר להתמקד לעתים ביחסים בין היהודים ליוונים ולהעצים את העימות ביניהם. תחת זאת שפר מציע גישה היסטורית רחבה ומקיפה, המסתמכת על מגוון של גורמים אידיאולוגיים וחברתיים.

אחד המקורות שנדונו בספר בזיקה אל האנטישמיות המצרית והיה יכול לתרום גם להבנת הקשרים בין האנטישמיות המצרית לרומית הוא פילון. שפר דן בפילון ומתייחס אליו במקומות שונים, אבל נדמה שמדבריו ניתן היה ללמוד יותר גם על סביבתו. לא זו בלבד שפילון היה עד למהומות באלכסנדריה, אלא שאף הגיב לביקורת מבחוץ על היהודים. הוא היה מצוי לא רק בתרבות ההלניסטית המצרית, אלא גם בתרבות הרומית. אפילו המומחים למשנתו של פילון אינם ערים לעובדה שהוא היה אזרח רומי ורבים מרעיונותיו מושרשים במקורות רומיים. לכן אין זה מפתיע ששפר לא בדק את דברי פילון בקשר למצרים ההלניסטית וביחס לרומא. נציין שתי דוגמאות שיש בהן כדי להבהיר את חשיבותו בעניין זה. פילון מצדיק את שמירת השבת, כנגד הטוענים שיום מנוחה זה מעיד על עצלותם של היהודים. ברור שפילון מגיב בדבריו אלה על התקפות נגד היהדות.⁶ ואולם חשיבות עדותו נעוצה בתאריכה: מדובר ככל הנראה באזכור הקדום ביותר של טענה זו, והדבר יכול לשפוך אור חדש על דברי סנקה בסוגיה זו. יש בכך כמובן כדי לעורר שאלות רבות בנוגע לאנטישמיות הרומית. אם גם פילון וגם סנקה הסתמכו שניהם על מסורות רומיות קדומות יותר, הרי ניתן ללמוד על שכיחות הטענה ועל כך שהיא הועברה ככל הנראה בעליפה קודם שהועלתה על הכתב. הדוגמה השנייה נוגעת לאכילת חזיר. פילון מזכיר גם מצרים וגם את גאיס עצמו כאנשים שידעו על הינזרות היהודים מבשר חזיר וראו זאת באור שלילי.⁷ במקרה זה אנו למדים מפילון על מוטיבים משותפים לאנטישמיות המצרית והרומית. נראה שמן הראוי לערוך בעדותו דיון מחודש על דרכי המסירה של מסורות אלה. לסיכום, ספרו של שפר תורם תרומה חשובה להבנת היחסים בין יהודים ללא־יהודים בעת העתיקה. ימצאו בו עניין לא רק חוקרי האנטישמיות אלא גם כל מי שמתעניין בעת העתיקה.

מרן ר' ניהוף

6 על החוקים לפרטיהם, ספר ב', סעיפים 60–64.

7 המשלחת לגאיס 361; פלאקוס 96.